

ביחידה זו נערוך היכרות עם חוויית הפליטות הפלסטינית דרך קריאת יצירה ספרותית. באמצעות הסיפור נתייחס לשאלת הזיכרון הקולקטיבי, ונעבד תחושות שעולות תוך הסיפור.

מטרות

1. לקרוא ולהבין את הסיפור "ארץ התפוזים העצובים" של ע'סאן כנפאני.
2. לבחון את עמדת הפלסטינים ביחס לחוויית הפליטות, כפי שהיא משתקפת בסיפור.
3. לברר תחושות ועמדות של התלמידים בעקבות הקריאה.

זיכרון
קולקטיבי

אמנות

חומרי עזר 1: רקע

רקע על ע'סאן כנפאני (1972-1936)

חומרי עזר 2: סיפור

ארץ התפוזים העצובים / ע'סאן כנפאני

תרגום: שמעון בלס

חומרי עזר 3: עדות

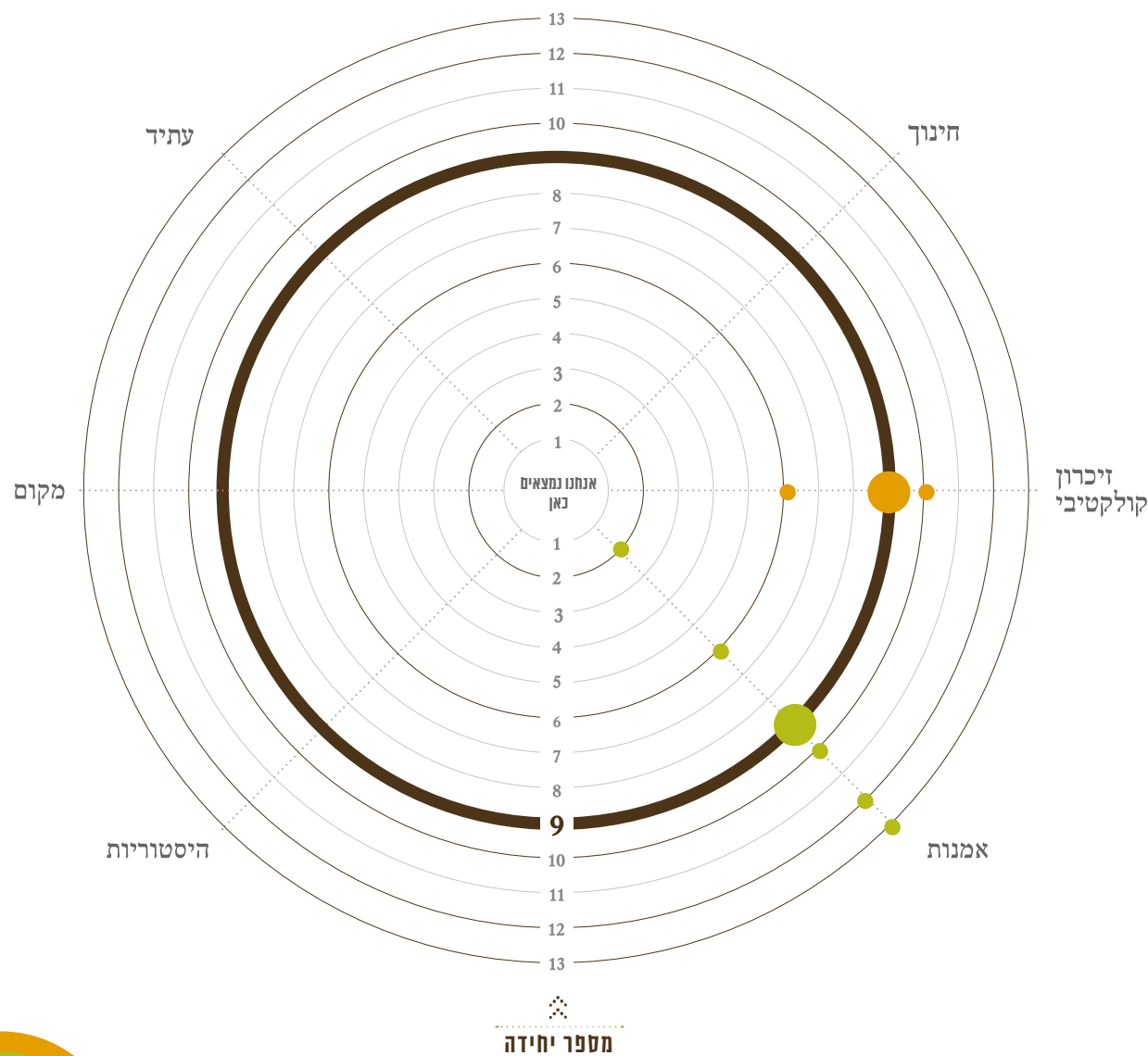
עדות של אברהם אבו סנינה

לקריאה נוספת

- ◀ ארגון בדיל (BADIL) - מרכז מידע על זכויות הפליטים הפלסטינים: www.badil.org (קיימים גם פרסומים בעברית אותם ניתן להשיג דרך "בדיל" או בעמותת "זוכרות").
- ◀ אונר"א (UNRWA) - סוכנות הסעד והתעסוקה לענייני הפליטים הפלסטינים של האו"ם: www.un.org/unrwa
- ◀ קלדריי, מ. ומוריס, ט. (עורכים), (2007), עקורים פלסטינים: מקרה נפרד?, כתב עת לענייני הגירה מאונס, בהוצאת המרכז ללימודי פליטים (Refugee Studies Center), אוניברסיטת אוקספורד. תרגום: ס. עופר.
- (עותק בעברית ניתן להשיג דרך המרכז לאינפורמציה אלטרנטיבית: www.alternativenews.org/Hebrew או בעמותת "זוכרות").

התמצאות בערכה:

<< כל מילות המפתח >>

מהלך הפעילות

הערה למורה: מומלץ להוסיף בהקדמה מידע על פליטים פלסטינים. ניתן להיעזר ברקע התיאורטי של יחידה זו ובחומרים המוצעים לקריאה נוספת.

1. פתיחה: המורה ייתן הקדמה קצרה על הסופר ע'סאן כנפאני (ראו חומרי עזר 1).

2. קריאת הסיפור:

המורה יקרא עם התלמידים בכיתה את הסיפור "ארץ התפוזים העצובים" (ראו חומרי עזר 2). במהלך הקריאה, המורה יעזור ויסמן עבור התלמידים את חלקי הסיפור השונים (הפתיחה, מהלך הסיפור, וסיומו). בנוסף, כדאי להתעכב ולהסביר מילים מסובכות וכן לציין מילים בעלות חשיבות ברמת התוכן (למשל "תפוזים", "נשק" וכו').

3. הבנת הסיפור:

א. טבלה

לפני תחילת הקריאה מומלץ לצייר על הלוח את הטבלה הבאה ולמלאה יחד עם התלמידים תוך כדי הקריאה ו/או בסופה:

מוטיב	פתיחה	מהלך הסיפור	סיום
תפוזים	ממשיים: עסיסיים, חיים, בריאים, טובים.	מעוררים כעס, מופיעים רק פעם אחת.	חוזר רק בסוף הסיפור: כ"ארץ התפוזים" = מולדת, רחוקה, נובלת; כתפוז יבש, מצומק.
דמות אב	חזק, החלטי, מציל בן של משפחה אחרת, מדבר עם הפלאח, נושא את התפוז כזיכרון.	מבולבל, חסר מנוחה, עצבני, תולה תקוותו באחרים (חיילים ערביים), לא רציונלי, תלוי בתמיכה ובעזרה של הדוד.	חולה, חלש, תשוש, זקן, אובדני, לא משתמש בנשק (לא לוחם), מיואש.
מקומות גאוגרפיים	מיפו לעכו - אין טרגדיה.	מעכו לצידון - טרגדיה.	בכפר ליד צידון - ייאוש.
חיילים	חמושים, מוסרים את נשקם מרצון.	מעוררים שמחה, אך הם ב"קיפאון ובאלם" - משדרים תבוסה.	מובן במובלע - הצבא הערבי נוצח.
הסיפור כמהלך גרפי (רצוי לצייר זאת כגרף)	השהות בעכו: קו ישר או עלייה (משהו רגיל); המסע לגבול: ירידה.	פליטות בצידון, המפגש עם הקרובים: ירידה; החמישה-עשר במאי: ירידה.	אי אפשר לחזור: ירידה או היתקעות.

ב. שאלות הבנה - לאחר קריאת הפתיחה
(עד פסקה 5):

- מיהו האני הדובר? הדובר הוא תלמיד, צעיר (ניתן לראות זאת בטקסט כשהוא מפריד עצמו מגברים ומנשים; וכן כשאומר "היינו קטנים"), פלסטיני.
- מה אנחנו יודעים על האירוע שעליו הוא מדבר? כיצד הדובר מתייחס אליו? הילד-המספר חווה את האירוע כאסון שאינו מובן (ניתן לראות זאת במשפט הראשון בסיפור: "לא הייתה בזה כל טרגדיה" כלומר, קרה עוד אירוע אחר כך, שכן היה טרגדיה).

ד. לסיכום הבנת הסיפור:

מתוך הסיפור עולה שהנכבה אינה רק אסון של משפחות ויחידים, אלא התפרקות של התא המשפחתי והתפרקות לאומית במקביל.

4. עיבוד:

א. המורה ישרים את הטבלה בעזרת התלמידים.

- ב. דיון בכיתה המורה יקריא לתלמידים את קטע העדות (חומרי עזר 3), ויערוך דיון בכיתה:
- מה ההבדלים בין שני התיאורים של התפוזים, ביצירה הספרותית ובעדות ההיסטורית?
 - התפוזים מופיעים כמוטיב חוזר בסיפור. הם מהווים סמל עבור העם הפלסטיני. מה הם מסמלים עבור הפלסטינים?
 - מה מסמלים התפוזים בשבילנו, ובתרבות הישראלית בכלל?
 - מה המשמעות של לזכור משהו חי (לעומת, למשל, זיכרון של אדמה, של מקום)? מה המשמעות של היאחזות בתפוזים?
 - מה המשמעות של בחירת תפוז כסמל לזיכרון של הארץ עבור הפלסטינים?

ג. על האמפתיה שהסיפור מעורר בנו:

- משימת כתיבה:

כתבו מכתב בשם הילד שמספר את הסיפור, שישים שנה אחרי. המכתב מיועד לאחיו שנשאר בארץ. ספרו את קורות חייו מאז, התייחסו בעיקר להשפעה שהייתה לתקופת חייו המתוארת בסיפור על המשך חייו הבוגרים.

- דיון בכיתה:

הספרות מאפשרת לנו להיות אמפתיים לאחר. מה יש בספרות שמעודד אותנו להיות אמפתיים כלפי מי שלרוב נתפסים כאויבים שלנו? [אמפתיה היא היכולת לזהות את מצבו הנפשי של האחר ולהזדהות איתו. בתהליך מתפתחת רגישות, דאגה ואכפתיות כלפי האחר].

ג. שאלות הבנה - לאחר קריאת כל הסיפור:

- מה אנחנו יודעים על המשפחה בסיפור? צטטו מהסיפור את השורות המעידות על כך. המשפחה הייתה עשירה, היו לה בתים ופרדסים. משפטים שאפשר לצטט: "בעיני אביך נצנץ זיום של כל עצי התפוזים שהשאיר ליהודים, כל אותם עצים טובים ובריאים שקנה אחד אחד" (פסקה 4); "האלם שב מחדש אל הפנים, ואביך לא מלאו לבו לדבר עוד על פלסטיין ועל העבר המאושר במטעיו ובבתיו" (פסקה 14).
- איזה תהליך עובר על המשפחה? צטטו מהסיפור את השורות המעידות על כך. המשפחה עוברת תהליך של התפרקות. משפטים לדוגמה: "הכול שתקן, נועצים מבטיהם בדרך השחורה ומצפים לגורל שיגיא אי-מזה ויעניק לנו פתרונות לבעיותינו וקורת גג לראשנו" (פסקה 7); "כשהקיצונו בבוקר הסתבר לנו, כי הגברים הוציאו את לילם בישיבה על כיסאות. הטרגדיה החלה מדדה לתוך נפשותינו" (פסקה 5). "אמך דיברה על לבו של אביך, שיאות לחפש עבודה כלשהי, או שנשוב אל התפוזים, אבל אביך צעק בחימה והיא השתתקה. דאגות המשפחה החלו להטרידני. את המשפחה המאושרת והמלוכדת שהשארנו מאחורינו על האדמות והבתים והחללים" (פסקה 10).

5. סיכום:

ניתן לקרוא את הסיפור "ארץ התפוזים העצובים" כסיפור פרטי ומשפחתי, וכסיפור לאומי-פלסטיני. שני הסיפורים נשזרים זה בזה ומתארים חוויה של אובדן והתפרקות, שבעטיה הגעגועים לארץ האבודה מחלישים ואף מכלים את הפליטים הפלסטינים.

שאלת הפליטים הפלסטינים היא שאלה מרכזית בסכסוך הישראלי-פלסטיני, ורגישה ביותר עבור שני הצדדים. השאלה נותרה פתוחה מאז 1948, והיא מהווה חלק אינהרנטי מהמציאות היומיומית של רוב הפלסטינים. במסגרת הנכבה קרסה ונחרבה החברה הפלסטינית כפי שהתקיימה עד 1948: 800 אלף פלסטינים גורשו וכ-530 כפרים נהרסו על-ידי ישראל. חוויית העקירה, החיים בגלות והפליטות מעצבים עד היום את ההווה, הזהות והלאום הפלסטיניים.

על-פי הגדרות האו"ם, פליט הוא כל מי שבעקבות מצב של אלימות נאלץ לעזוב את ארצו, אינו מוגן על-ידי מדינתו ואינו יכול או חושש לשוב לביתו. אוכלוסיית הפליטים הפלסטינים היא אוכלוסיית הפליטים הוותיקה ביותר בעולם מבין אלה המוגדרות כך על-פי נציבות הפליטים של האו"ם, והגדולה שבהן: נכון לשנת 2005 היא מונה 6,300,000 איש ואישה (כשליש מאוכלוסיית הפליטים בעולם), החיים ברחבי העולם - רובם בירדן, ברצועת עזה, בגדה המערבית, בסוריה, בלבנון, בערב הסעודית ובארצות הברית).¹ אחרי 1948 נותרו בתוך תחומי מדינת ישראל כשלושים אלף פליטים, עקורים פנימיים. פליטים אלה קיבלו אזרחות ישראלית, אך רכושם הופקע על-ידי המדינה ולא הותר להם לשוב לבתיהם. כיום הם מונים כרבע מיליון (למידע ונתונים נוספים, ראו הצעות לקריאה נוספת).

ביחידה זו אנו מציעות לגשת אל שאלת הפליטים הפלסטינים דרך האמנות. יצירות אמנות פלסטיניות רבות עוסקות בפליטות, היות וחוויית הפליטות הפכה לחלק מרכזי מהזהות הפלסטינית. דרך יצירות אמנות נוכל לבחון

ולהכיר תמות של זיכרון קולקטיבי, זהות ותרבות פלסטינית. תמות אלו יעמיקו את ההיכרות עם אירוע העקירה עצמו, עם מציאות שאינה מאפשרת חזרה למולדת, ועם חייהם של הפלסטינים. החשיפה ליצירות פלסטיניות שעוסקות בפליטות תקרב את התלמיד הישראלי לחוויית הפליטות הפלסטינית ובתוך כך תאפשר לו למצוא בה רבדים שאיתם יוכל להזדהות ואחרים שאיתם יתקשה להזדהות.

¹ הנתונים הכמותיים נלקחו מ:

Abu-Sitta, S. (2007), *The Return Journey*, London: Palestine Land Society.

הפעילות ביחידה תתמקד בסיפור "ארץ התפוזים העצובים" של ע'סאן כנפאני. כנפאני היה סופר, עיתונאי, משורר ופעיל פוליטי פלסטיני. הוא נולד בעכא (עכו) וגורש ללבנון ב-1948 בהיותו בן שנים-עשרה. הוא היה אישיות מרכזית בעשייה התרבותית הפלסטינית ובמאבק הפלסטיני. בשנת 1972 נרצח כתוצאה מפיצוץ מכוניתו, כנראה על-ידי המוסד הישראלי. כמו יצירות אחרות של כנפאני, הסיפור "ארץ התפוזים העצובים" מתמקד בחוויית הגירוש והפליטות הפלסטיניים.

הפעילות תחולק לשני חלקים עיקריים:

1. תיווך והבנה של הסיפור הקצר, ברמת התוכן והאמצעים האמנותיים.

2. דיון וסיכום ערכי-רגשי על המפגש של התלמידים עם חוויית הפליטות הפלסטינית.

מטרת החלק הראשון של הפעילות היא לסייע לתלמידים להבין את הסיפור. בקווים כלליים, הסיפור מתאר את המעבר החד ממעמד כלכלי-חברתי גבוה לחיי פליטות. ציר התפתחות העלילה מתחיל במעבר מיפו לעכו, המתואר כמעבר כמעט שגרתי. המעבר השני, מעכו לצידון, הוא המעבר הטרגי ההופך את בני המשפחה לפליטים בלבנון. האקספוזיציה (עד פסקה 5) מסתיימת ברגע היווצרות הפליטות. החלק השני של הסיפור מתרחש בימים שלפני החמישה-עשר במאי 1948, אז מחכה המשפחה לפלישת צבאות מדינות ערב לפלסטין, תוך שהיא תולה בה את כל תקוותיה לחזור לביתה ולאדמותיה. אך המפגש עם החיילים הערבים בתאריך זה לא מעורר תקווה. החלק השלישי של הסיפור - הסיום - מתחיל עם הידרדרותו הנפשית והפיזית של האב (מפסקה 15), כשהוא מבין שאיבד את מעמדו,

רכושו וזהותו. במקביל מאבד הילד המספר את האמונה בערכים שעליהם גדל.

הבנת הסיפור במהלך הפעילות תיעשה דרך מעקב אחר המוטיבים המרכזיים שבו: תפוזים, דמות האב, מקומות גאוגרפיים, חיילים. בנוסף יוכלו התלמידים לצייר את מהלך הסיפור בצורה גרפית.

המוטיב המרכזי בסיפור הוא התפוזים, והחלק השני של הפעילות יתמקד בניתוח מוטיב זה. התפוזים משתנים לאורך הסיפור: בהתחלה הם תפוזים ממשיים, חיים, הקשורים לפרדסי המשפחה. במהלך הסיפור התפוזים הקונקרטיים כמעט ונעלמים, והתפוזים בסיפור הופכים לסמל מעורר כעס לפליטות ולמרחק מהבית. בסיום הסיפור מסמלים התפוזים את הארץ: הם נובלים ומתים. במציאות הממשית נשאר תפוז אחד יבש ומצומק. התפוז הפך להיות משהו ערטילאי, זיכרון רחוק ולא מושג של החיים הטובים לפני הפליטות. התפוז מסמל בסיפור משבר אישי, משפחתי ולאומי. הוא סמל לפליטות, לאובדן התקווה ולהכרה בממשות של האובדן. דרך בחינת התפוז כסמל לזיכרון של הארץ ניתן יהיה להעלות שאלות בכיתה על המשמעות של בחירת דבר חי כסמל לזיכרון, ולבחון ביחד מה אפשר ללמוד מכך על הפלסטינים ועל הדרכים שבהן הם משמרים את הזיכרון שלהם.

דיון זה יוביל לחלקה האחרון של היחידה, שבו נבחן את האמפתיה שהסיפור מעורר בנו - באמצעות כתיבת מכתב בשם הילד הפלסטיני המספר. בשל תפיסת הפלסטינים כאויב, ישראלים רבים לא נוהגים להפגין כלפיהם אמפתיה. דווקא משום כך ראינו לנכון לתת נראות לתחושות האמפתיה שצפוי שהסיפור יעלה ולעבד אותן

יחד בכיתה. עיבוד תחושות האמפתיה מטרתו לעודד את התלמידים לחשוף את תחושותיהם, לתאר אותן ולקבלן. הביטוי לחוויית האמפתיה מול הטקסט הספרותי באמצעות משימת הכתיבה והדיון בכיתה שלאחריה, יפתח פתח לחיבור אל תחושות דומות גם מול טקסטים פלסטיניים מסוגים אחרים, כמו עדויות היסטוריות.